

BIBLIOTECA ITALIANA

Publicată sub patronajul
INSTITUTULUI ITALIAN PENTRU STUDII
FILOZOFICE

Colecție bilingvă coordonată

de

SMARANDA
BRATU ELIAN

NUCCIO ORDINE

Carte editată cu sprijinul
MINISTERULUI AFACERILOR EXTERNE
AL REPUBLICII ITALIENE

Libro stampato con il contributo del
MINISTERO DEGLI AFFARI ESTERI
DELLA REPUBBLICA ITALIANA

LEON BATTISTA ALBERTI

DE FAMILIA

LEON BATTISTA ALBERTI

DESPRE FAMILIE

Traducere din italiană și note de
SMARANDA BRATU ELIAN și CORINA ANTON

Cronologia și îngrijirea ediției de
SMARANDA BRATU ELIAN

Cu o prefață de
FRANCESCO FURLAN

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Vlad Russo
Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corectori: Andreea Niță, Marieva Ionescu, Anca Lăcătuș
DTP: Florina Vasiliu, Dan Dulgheru

Tipărit la Tipo Lidana – Suceava

Leon Battista Alberti
I libri della famiglia
Giulio Einaudi editore s.p.a. Torino, 1969

© HUMANITAS, 2015, pentru prezenta versiune românească

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Battista Alberti, Leon

De familia = Despre familie / Leon Battista Alberti; trad.: Smaranda Bratu Elian (îngrijitor ed.), Corina Anton; pref.: Francesco Furlan. – București: Humanitas, 2015
ISBN 978-973-50-4985-0

I. Bratu Elian, Smaranda (trad.; ed.)

II. Anton, Corina (trad.)

III. Furlan, Francesco (pref.)

316.356.2

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021 408 83 50, fax 021 408 83 51

www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro

Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro

Comenzi telefonice: 0372 743 382, 0723 684 194

PROLOGO

Repetendo a memoria quanto per le antique istorie e per ricordanza de' nostri vecchi insieme, e quanto potemmo a' nostri giorni come altrove cosí in Italia vedere non poche famiglie solere felicissime essere e gloriosissime, le quali ora sono mancate e spente, soleva spesso fra me maravigliarmi e dolermi se tanto valesse contro agli uomini la fortuna essere iniqua e maligna, e se cosí a lei fosse con volubilità e temerità sua licito famiglie ben copiose d'uomini virtuosissimi, abundante delle preziose e care cose e desiderate da' mortali, ornate di molta dignità, fama, laude, autoritate e grazia, dismetterle d'ogni felicità, porle in povertà, solitudine e miseria, e da molto numero de' padri ridurle a pochissimi nepoti, e da ismisurate ricchezze in summa necessità, e da chiarissimo splendore di gloria sommergerle in tanta calamità, averle abiette, gittate in tenebre e tempestose avversità. Ah! quante si veggono oggi famiglie cadute e ruinate! Né sarebbe da annumerare o raccontare quali e quante siano simili a' Fabii, Decii, Drusii, Gracchi e Marcelli, e agli altri nobilissimi apo gli antichi, cosí nella nostra terra assai state per lo ben pubblico a mantener la libertà, a conservare l'autorità e dignità della patria in pace e in guerra, modestissime, prudentissime, fortissime famiglie, e tali che dagl'inimici erano temute, e dagli amici sentiano sé essere amate e reverite. Delle quali tutte famiglie non solo la magnificenza e amplitudine, ma gli uomini, né solo gli uomini sono scemati e diminuiti, ma piú el nome stesso, la memoria di loro, ogni ricordo quasi in tutto si truova casso e annullato.

PROLOG

Ori de câte ori îmi revenea în minte ce spun istoriile din vechime ori amintirile bătrânilor noștri și ceea ce, mai aproape de noi, puteam vedea în Italia și în alte locuri, anume că nu puține familii, care odinioară fuseseră nespuse de fericite și slăvite, mai apoi s-au stins ori au dispărut, obișnuiam să mă amărăsc și să mă minunez cum de soarta¹ poate fi atât de ticăloasă și de nedreaptă cu oamenii și cum de ei se îngăduie nestatornicia și îndrăzneala de-a neferici și aduce în sapă de lemn, în însingurare și mizerie, familii ce aveau odinioară sumedenie de oameni de valoare și posedau tot ce e mai prețios și mai scump și mai dorit de muritori, familii care străluceau prin demnitate, faimă și autoritate, care erau prețuite și respectate; cum de ei se îngăduie soartei să restrângă mulțimea înaintașilor la doar câțiva urmași, cum poate ea să târască asemenea familii dintr-o nemăsurată bogăție într-o sărăcie lucie și din gloria cea mai strălucită în nenorocirea cea mai neagră, prigonindu-le, cufundându-le în beznă și în vârtejul nenorocirilor. Vai, câte familii nu aflăm astăzi decăzute și năruite! Și totuși nu-i cu puțință a număra și pomeni cum și câte dintre cele de pe meleagurile noastre² au însemnat pentru binele obștesc ce-au însemnat în Antichitate Fabii, Decii, Drusii, Gracchii, Marcellii³ și ceilalți nobili străluciți, apărând libertatea, ocrotind autoritatea și demnitatea patriei pe timp de pace și de război, fiind cât se poate de cumpătate, înțelepte și puternice, astfel încât de dușmani erau temute, iar de prieteni se știau iubite și respectate. Iar toate aceste familii și-au pierdut nu doar slava și mărimea, ci și oamenii, și nu doar oamenii s-au împușinat și au pierit, ci până și numele lor, amintirea lor, orice urmă de-a lor s-a șters și a dispărut.

Onde non senza cagione a me sempre parse da voler conoscere se mai tanto nelle cose umane possa la fortuna, e se a lei sia questa superchia licenza concessa, con sua instabilità e inconstanza porre in ruina le grandissime e prestantissime famiglie. Alla qual cosa ove io senza pendere in alcuna altra affezione, sciolto e libero d'ogni passion d'animo penso, e ove fra me stessi, o giovani Alberti, rimiro la nostra famiglia Alberta a quante avversità già tanto tempo con fortissimo animo abbia ostate, e con quanta interissima ragione e consiglio abbino e' nostri Alberti saputo discacciare e con ferma costanza sostenere i nostri acerbi casi e' furiosi impeti de' nostri iniqui fati, da molti veggio la fortuna più volte essere senza vera cagione inculpata, e scorgo molti per loro stultizia scorsi ne' casi sinistri, biasimarsi della fortuna e dolersi d'essere agitati da quelle fluttuosissime sue unde, nelle quali stolti sé stessi precipitorono. E così molti inetti de' suoi errati dicono altrui forza furne cagione.

Ma se alcuno con diligenza qui vorrà investigare qual cosa molto estolla e accresca le famiglie, qual anche le mantenga in sublime grado d'onore e di felicità, costui apertamente vederà gli uomini le più volte aversi d'ogni suo bene cagione e d'ogni suo male, né certo ad alcuna cosa tanto attribuirà imperio, che mai giudichi ad acquistare laude, amplitudine e fama non più valere la virtù che la fortuna. Vero, e cerchisi le republice, ponghisi mente a tutti e' passati principati: troverassi che ad acquistare e moltiplicare, mantenere e conservare la maiestate e gloria già conseguita, in alcuna mai più valse la fortuna che le buone e sante discipline del vivere. E chi dubita? Le giuste leggi, e' virtuosi principi, e' prudenti consigli, e' forti e constanti fatti, l'amore verso la patria, la fede, la diligenza, le gastigatissime e lodatissime osservanze de' cittadini sempre poterono o senza fortuna guadagnare e apprendere fama, o colla fortuna molto estendersi e propagarsi a gloria, e sé stessi molto commendarsi alla posterità e alla immortalità. Co' Macedoni fu seconda la fortuna e prospera quanto tempo in loro stette l'uso dell'armi congiunto con amor di virtù e studio di laude. Vero, doppo la morte d'Allessandro Grande, subito ch'e' principi macedoni cominciarono ciascuno a procurare e' suoi propri beni, e aversi solliciti non al publico

Drept care mi s-a părut întotdeauna a nu fi fără rost voința de-a afla dacă soarta ori mai bine-zis norocul poate avea cu adevărat atâta putere asupra lucrurilor omenești, și dacă i se îngăduie libertatea neîngrădită de-a duce de răpă, cu nestatornicia și ușurătatea lui, familii atât de mari și de alese. Dar când judec fără părtinire, liber și dezlegat de orice patimă, și mă uit, ah, tinerii mei Alberti, la câte nenorociri a făcut față atâta vreme și cu atâta tărie sufletească familia noastră Alberta⁴, și cu ce desăvârșită chibzuință și înțelepciune au știut cei din neamul nostru să alunge și să înfrunte cu neabătută statornicie grelele noastre necazuri și loviturile soartei vitrege, atunci constat că pe nedrept învinuiește atâta lume norocul și văd că destui, ajungând la ananghie din propria prostie, se plâng că n-au noroc și se vaită că sunt purtați de valurile lui schimbătoare în care de fapt s-au aruncat, ca proștii, singuri. Astfel mulți nărozi pun propriile greșeli pe seama unei puteri ce nu ține de ei.

Dar dacă cineva vrea să-și dea silința de-a cerceta ce anume înalță și sporește mai mult familiile, ce anume le menține onoarea și fericirea pe cea mai înaltă treaptă, va vedea fără doar și poate că cel mai adesea cauza tuturor relelor și bunelor de care au parte oamenii sunt oamenii înșiși; acela cu siguranță nu va afla că puterea de-a atrage lauda, mărirea și faima i-ar aparține mai mult norocului decât virtuții⁵. Mare adevăr e acesta, iar de ne uităm și cugetăm la toate republicile și principatele din trecut, aflăm că pentru a dobândi și spori, dar și pentru a menține și păstra măreția și gloria deja dobândite, niciodată n-a fost mai de folos norocul decât bunele și sfintele reguli de viață. Se îndoiește cineva de asta? Chiar fără noroc, legile drepte, rânduielile temeinice, judecata prudentă, faptele hotărâte și statornice, iubirea de patrie, credința, sânghința, disciplina desăvârșită și demnă de laudă ale cetățenilor au putut întotdeauna să dobândească și să aibă parte de faimă, iar cu noroc, au izbutit să se extindă, să-și sporească slava și să devină pe veci pildă urmașilor. Pe macedoneni, norocul i-a ajutat și le-a fost prielnic atâta vreme cât au știut să îmbine folosirea armelor cu dragostea de virtute și setea de onoare. Însă de îndată ce, după moartea lui Alexandru cel Mare, principii macedoneni au început să se îngrijească fiecare de propria-i avuție și să ia seama nu la soarta

imperio, ma curiosi a' privati regni, fra loro subito nacquero discordie, e fra essi cuocentissime fiamme d'odio s'incesorò, e arsero e' loro animi di face di cupiditate e furore, ora d'ingiuriare, mo di vendicarsi: e quelle medesime armi e mani trionfali, le quali aveano occupato e suggette la libertà e forze d'innumerabili populi, le quali aveano compreso tanto imperio, colle quali già era il nome e fama de' Macedoni per tutto el mondo celebratissima, queste armi medesime invittissime, sottoposte a' privati appetiti di pochi rimasi ereditarii tiranni, furono quelle le quali discissero e disperdono ogni loro legge, ogni loro equità e bontà, e persegorono ogni nervo delle sue prima temute forze. Così adunque finirono non la fortuna, ma loro stultizia e' Macedoni la conseguita sua felicità, e trovaronsi in poco tempo senza imperio e senza gloria. Ebbe ancora seco la Grecia vittoria, gloria e imperio, mentre ch'ella fu affezionata e officiosa non meno a reggere, regolare e contenere gli animi de' suoi cittadini, che in adornar sé con delizie e sopra dell'altre con pompa nobilitarsi.

E della nostra Italia non è egli manifesto el simile? Mentre che da noi furono le ottime e santissime nostre vetustissime discipline osservate, mentre che noi fummo studiosi porgere noi simili a' nostri maggiori e con virtù demmo opera di vincere le lode de' passati, e mentre ch'è nostri essistimorono ogni loro opera, industria e arte, e al tutto ogni sua cosa essere debita e obbligata alla patria, al ben publico, allo emolumento e utilità di tutti e' cittadini, mentre che si esponeva l'averè, il sangue, la vita, per mantenere l'autorità, maiestate e gloria del nome latino, trovoss'egli alcun popolo, fu egli nazione alcuna barbara ferocissima, la quale non temesse e ubidisce nostri editti e legge? Quello imperio maraviglioso senza termini, quel dominio di tutte le genti con nostre latine forze acquistato, con nostra industria ottenuto, con nostre armi latine amplificato, dirass'egli ci fusse largito dalla fortuna? Quel che a noi vendicò la nostra virtù, confesseremo noi esserne alla fortuna obligati? La prudenza e moderanza di Fabio, quello uno uomo, el quale indugiando e supersedendo restituì la quasi caduta latina libertà, la giustizia di Torquato qual per osservare la militare disciplina non perdonò al suo figliuolo, la continenza di quello, el quale contento

imperiului, ci la cea a regatului propriu, pe dată s-au iscat între ei neînțelegeri și s-a aprins arzătoarea flacără a urii, iar sufletul le-a fost cuprins de pârjolul lăcomiei și de furia de-a jigni sau de-a se răzbuna: și aceleași armate, aceleași brațe triumfătoare care înfrânseseră și îngenuncheseră libertatea și puterea nenumăratelor popoare, care cuceriseră o asemenea împărăție și care duseseră numele și faima macedonenilor în întreaga lume, înseși aceste armate neînvinse vreodată, de cum au fost supuse pofteilor personale ale câtorva tirani care le moșteniseră, și-au destrămat și prăpădit propriile rânduiri și au pierdut simțul dreptății, bunătatea și toată vloga puterii lor atât de temute înainte. Așadar nu norocul, ci macedonenii înșiși, în prostia lor, și-au năruit fericirea dobândită, drept care în scurtă vreme s-au trezit și fără imperiu, și fără glorie. Iar Grecia a cunoscut și ea victoria, gloria și împărăția atâta vreme cât și-a dat silința nu doar să guverneze, să rânduiască și să tempereze sufletele cetățenilor săi, ci și să se împodobească cu frumuseți și să se înalțe cu fală deasupra multor altor popoare.

Dar în Italia noastră nu vedem oare același lucru? Câtă vreme vechile, prea bunele și prea sfintele noastre⁶ datini au fost respectate, câtă vreme noi ne-am străduit să semănăm cu înaintașii noștri, iar prin meritele noastre am izbutit să întrecem faima celor de odinioară, atâta vreme cât ai noștri au socotit că orice înfăptuire, orice pricepere și îndeletnicire și în genere orice lucru al lor se datora și era închinat patriei, binelui obștesc, folosului și propășirii tuturor cetățenilor, atâta vreme cât oamenii își riscau averea, sângele și viața întru dănuirea autorității, falei și slavei numelui de latin, aflatu-s-a oare vreun popor, vreun neam oricât de barbar și de crud care să nu se teamă și să nu asculte de edictele și legile noastre? Putem noi spune că acea împărăție minunată și fără de pereche, că îngenuncherea tuturor semințiilor izbutită prin propriile noastre forțe, dobândită prin dibăcia noastră și sporită cu armele noastre latine, au fost darul norocului? Am fi noi în stare să susținem că pentru tot ce am obținut prin meritele noastre trebuie să-i fim recunoscători soartei? Prudența⁷ și chibzuința lui Fabius⁸, acel om fără pereche care zăbovind și cumpănind le-a redat latinilor libertatea aproape pierdută, judecata lui Torquatus⁹ care, din respect pentru disciplina militară, nu și-a iertat fiul, cumpătarea aceluia¹⁰ care,

nella agricoltura, piú stimò la onestà che ogni copia d'auro, la severità di Fabrizio, la parsimonia di Catone, la fermezza di Orazio Cocles, la sofferenza di Muzio, la fede e religione di Regolo, la affezione inverso la patria di Curzio, e l'altre essimie, prestantissime e incredibili virtù, le quali tutte furono celebratissime e illustrissime apo gli antichi, e colle quali virtù non meno che col ferro e colla forza delle battaglie, e' nostri ottimi passati Itali debellorono e sottoaverono tutte le genti in qualunque regione barbare, superbe, contumace e nimiche alla libertà, fama e nome latino, quelle tutte divine virtù ascriverelle noi alla fortuna? La giudicaremo noi tutrice de' costumi, moderatrice delle osservanze e santissime patrie nostre consuetudini? Statuiremo noi in la temerità della fortuna l'imperio, quale e' maggiori nostri piú con virtù che con ventura edificorono? Stimeremo noi soggetto alla volubilità e alla volontà della fortuna quel che gli uomini con maturissimo consiglio, con fortissime e strenuissime opere a sé prescrivono? E come diremo noi la fortuna con sue ambiguità e inconstanze potere disperdere e dissipare quel che noi vorremo sia piú sotto nostra cura e ragione che sotto altrui temerità? Come confesseremo noi non essere piú nostro che della fortuna quel che noi con sollicitudine e diligenza delibereremo mantenere e conservare? Non è potere della fortuna, non è, come alcuni sciocchi credono, cosí facile vincere chi non voglia essere vinto. Tiene gioco la fortuna solo a chi se gli sottomette.

E in quanti modi si vide con ogni sua possa e malizia a Canne, a Trebia, a Trasimene, fra le Gallie, nelle Ispanie e in altri luoghi, non con minor odio e ira ch'e' crudelissimi e immanissimi inimici, la fortuna contro gli esserciti latini travagliarsi e combattere e in molti modi affaticarsi per opprimere e abbattere l'imperio e la gloria nostra e tutta Italia, la qual con assidui e innumerabili triunfi di dí in dí maravigliosa cresceva! E chi mai raccontasse come spesso e in che modi contro a noi, a que' tempi e poi, la fortuna istessa ci fusse iniqua e infesta, sollevando ad invidia populi, príncipi, nazioni, e a tutto il mondo perseminando avverso di noi odio e malivolenza? Né lei pur valse mai con alcuna sua furia o bestiale alcuno impeto frangere gli animi di que' buoni patrizii senatori latini, e' quali, vincendo e soperchiando

mulțumindu-se cu agricultura, a pus cinstea mai presus de bogăția în aur, severitatea lui Fabricius¹¹, chibzuința lui Cato¹², hotărârea neclintită a lui Horatius Cocles¹³, suferința lui Mucius¹⁴, credința și fidelitatea lui Regulus¹⁵, dragostea de patrie a lui Curtius¹⁶ și celelalte alese, strălucite și de necrezut virtuți, vestite și slăvite la cei din vechime, prin care, nu mai puțin decât prin forța armelor și prin războaie, minunații noștri strămoși italici au zdrobit și supus pretutindeni toate neamurile barbare, trufașe, răzvrătite și dușmane libertății, faimei și numelui latin, putem noi, zic, să punem toate aceste virtuți divine pe seama norocului? Putem noi oare socoti că cea care a vegheat asupra deprinderilor noastre și a ținut în frâu obiceiurile și sfintele tradiții ale patriei noastre a fost soarta? Putem noi pune imperiul pe care înaintașii noștri l-au ridicat mai degrabă datorită virtuților lor decât norocului, pe seama capriciilor soartei? Credem oare că tot ce oamenii dobândesc cu multă chibzuință și îndârjire și prin mari fapteuri e supus nestatorniciei și voinței norocului? Cum putem spune că norocul cu schimbările și nestatornicia lui ar fi în stare să risipească și să spulbere ceva ce noi vrem cu tot dinadinsul să ținem în frâu și în mână și să nu lăsăm la cheremul altora? Cum să recunoaștem că nu nouă, ci norocului i se datorează ceea ce noi hotărâm să păstrăm și să păzim cu grijă și străduință? Nu stă în puterea norocului și nu-i așa ușor, cum cred unii proști, să învingi pe cineva care nu vrea să se lase învins. Norocul își face mendrele numai cu cine i se supune.

În câte feluri n-am văzut oare norocul împotrindu-se cu toată răutatea, de nu chiar cu ura și mânia unui vrăjmaș crud și nemilos și din rășputeri, armatelor latine la Cannae, la Trebia ori la Trasimen,¹⁷ în Galia, în Spania și în alte locuri, și înverșunându-se și străduindu-se în fel și chip să zdrobească și să răpună împărăția și gloria noastră și întreaga Italie care, prin nenumărate și neîncetate victorii, creștea zi de zi tot mai minunată!? Și cine ar ști spune cât de des și în câte chipuri norocul s-a arătat nedrept cu noi și ne-a fost dușman stârnind invidia popoarelor, principilor și neamurilor și semănând în întreaga lume ură și dușmănie față de noi? Dar oricât de înverșunat și căinos, norocul n-a fost niciodată în stare să vlăguiască sufletele senatorilor latini, acei patricieni vajnici care, trecând peste orice împotrivire și învingând-o, au subjugat

ogni avversità, domorono e oppressorono tutte le genti superbe, e tutto in provincie el mondo ridussero, e persino fuori delli ambiti e circuiti della terra affissero e' termini dello incredibile nostro latino imperio. Poterono adunque gli avoli nostri latini ivi opporsi e sostenere ogni inimico impeto, ove per niuna sinistra fortuna quelli animi virilissimi, quelle menti divine, restorono di volere, come volendo poterono e potendo saperono, grandirsi e augumentarsi trionfando. Si fu la loro immensa gloria spesso dalla invidiosa fortuna interrutta, non però fu denegata alla virtù; né mentre che giudicorono l'opere virtuose insieme colle buone patrie discipline essere ornamento ed eterna forza dello imperio, all'ultimo mai con loro sequí la fortuna se non facile e seconda. E quanto tempo in loro quegli animi elevati e divini, que' consigli gravi e maturissimi, quella fede interissima e fermissima verso la patria fioriva, e quanto tempo ancora in loro piú valse l'amore delle publiche cose che delle private, piú la volontà della patria che le proprie cupiditati, tanto sempre con loro fu imperio, gloria e anche fortuna.

Ma subito che la libidine del tiranneggiare e i singolari comodi, le ingiuste voglie in Italia piú poterono che le buone legge e santissime consuete discipline, subito cominciò lo imperio latino a debilitarsi e inanire, a perdere la grazia, decoro e tutte le sue pristine forze, e videsi offuscata e occecata la divina gloria latina, quale persino fuori dello Oceano prima risplendea per tutto e collustrava. E tu, Italia nobilissima, capo e arce di tutto l'universo mondo, mentre che tu fusti unita, unanime e concorde a mantenere virtù, a conseguir laude, ad ampliarti gloria, mentre che tuo studio e arte fu debellar e' superbi ed essere umanissima e iustissima co' tuoi sudditi, e mentre che tu sapesti con animo rilevato e dritto sostenere qualunque impetuosa avversità, e riputasti non minor lode in ogni ardua e laboriosa cosa vincere sofferendo che evitarla schifando, e quanto tempo gli inimici virtù, gli amici fede, e' vinti misericordia in te essere conobbero, tanto tempo allora potesti contro alla fortuna e sopra di tutti e' mortali, e potesti in tutte l'universe nazioni immettere tue santissime leggi e magistrati, e persino al termine degli Indii a te fu permesso costituire fulgentissimi insigni della tua

și împlânzit toate neamurile cele trufașe și au prefăcut întreaga lume în provincie romană împingând hotarele uimitoarei împărății latine dincolo de toate căile și locurile cunoscute de pe pământ. Așadar strămoșii noștri latini au putut să se împotrivescă și să țină piept năvalei dușmanului oriunde și oricând sufletele lor pline de bărbăție și mințile lor divine n-au încetat, oricât de potrivnic le-ar fi fost norocul, să voiască și voind, să poată, și putând să știe să meargă mai departe și să se înalțe învingând. Iar dacă din când în când uriașa lor glorie a fost curmată de nenorocul pizmaș, nu le-a fost curmată și virtutea; iar câtă vreme ei au socotit că podoaba și pavăza veșnică a imperiului sunt faptele demne și bunele rânduieli ale patriei lor, norocul nu s-a arătat, în cele din urmă, cu ei altfel decât lesnicios și binevoitor. Iar câtă vreme acele suflete înalte și divine, acea chibzuință gravă și înțeleaptă, acea credință nezdruncinată și neștirbită în patria lor au fost în floare, câtă vreme ei au avut la inimă mai mult interesele obștești decât pe cele proprii, cât au pus soarta patriei mai presus de poftele personale, ei au avut de partea lor nu doar gloria și împărăția, ci și norocul.

Dar de îndată ce în Italia setea de tiranie, foloasele personale și poftele necuvenite au devenit mai puternice decât legile drepte și sfintele rânduieli dintotdeauna, îndată a început și imperiul latin să slăbească, să secătuiască și să-și piardă autoritatea, demnitatea și puterea de odinioară, iar divina glorie latină, care mai înainte strălucea peste tot și lumina chiar dincolo de Ocean¹⁸, s-a întunecat și a pierit cu totul. Iar tu, preanobilă Italie, frunte și cunună a întregii lumi, tu, atâta vreme cât ai fost unită, cât crezul împărțit fără deosebire de toți a fost acela de-a merge înainte pe calea virtuții, de-a dobândi laude, de a-ți spori gloria, câtă vreme te-ai străduit și ai știut să-i zdrobești pe cei trufași și să fii pe deplin dreaptă și omenoasă cu supușii tăi, câtă vreme ai fost în stare cu suflet mare și drept să ții piept oricărei nenorociri neașteptate, cât ai socotit lucru laudabil să învingi, suferind, orice situație grea și anevoioasă dar și, ocolind-o, s-o eviți, și câtă vreme dușmanii ți-au cunoscut tăria, prietenii credința, iar învinșii îndurarea, tot atâta vreme ai ținut și tu piept nenorocului și întregii omeniri, ai putut să le impui tuturor popoarelor lumii legile și cârmuirea ta și ți-a fost dat să duci însemnele mărețe ale nemăsuratei, divinei și binemeritatei

inestimabile e divina meritata gloria, e per le tue prestantissime virtù, pe' tuoi magnificentissimi, validissimi e fortissimi animi fusti pari agli dîi riverita, amata e temuta. Ora poi con tue discordie e civili dissensioni subito incominciasti a cadere di tua antica maestà, subito le are, e' templi e teatri tuoi latini, quali soleano di giuochi, feste e letizia vedersi pieni, e coperte e carche di ostili essuvie e vittoriosi voti e lauree trionfali, subito queste cominciarono essere piene di calamità e miseria, asperse di lacrime, celebrati con merore e lamenti. E le barbare nazioni, le serve remotissime genti, quali soleano al tuo venerando nome, Italia, rimettere ogni superbia, ogni ira, e tremare, subito queste tutte presero audacia di irrupere in mezzo el tuo seno santissimo, Italia, sino ad incendiare el nido e la propria antica sedia dello imperio de tutti li imperii.

E ora, poiché o l'altre nazioni se l'hanno per nostra negligenza e desidia usurpato, o poiché noi Latini abbiamo tanta a noi dovuta gloria abandonata e derelitta, chi è che spera piú mai recuperare el perduto nostro imperial scettro, o che giudichi piú mai riavere o rivedere la purpura e diadema nel suo qui in Italia primevo sacratissimo e felicissimo domicilio e sedia, la qual già tanto tempo, nostro difetto, n'è rimasa spogliata e nuda? E chi adunque stimasse tanta incomparabile e meravigliosa nostra amplitudine e gloria latina per altri che per noi medesimi essere dal suo vero recettaculo e nido estermata e perduta? Qual moltitudine di genti mai avrebbe potuto contro a chi tutto el mondo ubidiva? E chi avessi potuto, non volendo né lo permettendo noi, non obbedirci? Cosí adunque si può statuire la fortuna essere invalida e debolissima a rapirci qualunque nostra minima virtù, e dobbiamo giudicare la virtù sufficiente a ascendere e occupare ogni sublime ed eccelsa cosa, amplissimi principati, supreme laude, eterna fama e immortal gloria. E conviensi non dubitare che cosa qual si sia, ove tu la cerchi e ami, non t'è piú facile ad averla e ottenerla che la virtù. Solo è senza virtù chi nolla vuole. E se cosí si conosce la virtù, costumi e opere virili, le quali tanto sono de' mortali quanto e' le vogliono, i consigli ottimi, la prudenza, i forti, constanti e perseveranti animi, la ragione, ordine e modo, le buone arti e discipline,

tale glorie până chiar la hotarele Indiilor; tocmai pentru virtuțile tale neasemuite, pentru sufletele tale mărețe, neînchipt de puternice și dârze, ai fost tu slăvită, iubită și temută asemenea zeilor. Pe urmă însă, din pricina discordiei și gâlcevilor dintre cetățenii tăi, ai început pe dată să-ți pierzi din vechea măreție; pe dată altarele, templele și teatrele tale latine, răsunând îndeobște de veselie, de serbări și jocuri, și pline odinioară de cadavrele dușmanilor, de ofrandele învingătorilor și de laurii victoriei, au început să fie bântuite de nenorociri și de mizerie, să fie udate de lacrimi și serbate în amărăciune și jale. Iar popoarele barbare, cele mai îndepărtate neamuri de sclavi, care la numele tău slăvit, Italia, obișnuiau să se lepede de întreaga lor trufie, de toată mânia și să tremure, îndată au prins cu toatele curaj să năvălească pe pământurile tale sfinte, Italia, cutezând să dea foc leagănului și întâiului lăcaș al imperiului imperiilor.

Dar cine mai poate spera să redobândească astăzi sceptrul imperial pierdut, uzurpat de alte popoare din pricina neîngrijirii și leneviei noastre, sau pentru că noi, Latinii, am părăsit și prăpădit marea glorie care ni se cuvenea? Cine mai crede că poate recăpăta sau revedea purpura și diadema aici, în Italia, sacra și preafericita lor vatră și obârșie, care, din vina noastră, șade văduvită și goală de atâta timp? Cine, așadar, mai crede azi că măreția și gloria latină, neasemuite și minunate, ar fi fost alungate din lăcașul și leagănul lor adevărat și nimicite de alții decât de noi înșine? Ce mulțime de noroade s-ar fi putut împotrivi celei de care asculta o lume întreagă? Și cine, de-ar fi vrut, ar fi putut să nu ne-asculte dacă nu i-o îngăduiam chiar noi? Iată, prin urmare, cum putem afirma că norocul e prea slab și neputincios pentru a ne văduvi de-o virtute de-a noastră, fie ea cât de mică, și cum e bine să fim convinși că virtutea¹⁹ e în stare să dobândească și să păstreze orice lucru oricât de falnic și de măreț: principate întinse, laude nemăsurate, faimă veșnică și glorie nemuritoare. Și să fim siguri că nimic nu-i mai lesne de dobândit și de avut decât virtutea, dacă o vrei și ți-o dorești cu adevărat. Lipsit de virtute este numai cel ce n-o vrea. Iar dacă recunoaștem că virtutea, bunele obiceiuri și faptele bărbătești, sunt, dacă vrem, în puterea noastră, că judecățile înțelepte, chibzuința, sufletul puternic, hotărât și stăruitor, rațiunea, ordinea și măsura, îndeletnicirile și învățăturile bune, dreptatea și echitatea, sârguința

l'equità, la iustizia, la diligenza e cura delle cose adempiono e abbracciano tanto imperio, e contro l'insidiosa fortuna salgono in ultimo supremo grado e fastigio di gloria; o giovani Alberti, chi di voi, per questa quale spesso si vede volubilità e inconstanza delle cose caduce e fragili, mai stimasse facile persuadermi che quello, el quale non può a' mortali essere vetato in modo che a loro arbitrio e volontà essi nollo apprendino e rendanselo suo, questo già in possessione degli uomini ridotto, possa non senza grandissima difficoltà a' diligenti e vigilanti possessori essere sottratto, o a' virili e forti defensori rapito? Saremo adunque sempre di questa opinione, nella quale credo siate ancora voi, e' quali tutti siete prudenti e savi, che nelle cose civili e nel vivere degli uomini più di certo stimeremo vaglia la ragion che la fortuna, più la prudenza che alcuno caso. Né chi locasse nella virtù speranza manco che nelle cose fortuite, mai parrebbe a me iudicarlo savio né prudente. E chi conoscerà l'industria, le buone arti, le constanti opere, e' maturi consigli, le oneste essercitazioni, le iuste volontà, le ragionevoli espettazioni prostendere e agrandire, ornare, mantenere e difendere le republice e príncipi, e con questo ogni imperio surgere glorioso, e senza queste rimanere privato di tutta sua maestate e onore; e chi noterà la desidia, inerzia, lascivia, perfidia, cupidità, iniquità, libidine e crudelzze d'animi e isfrenate affezioni degli uomini contaminare, dirupare e profundare quantunque ben alta, ben ferma e stabilita cosa, costui credo stimerà questo medesimo come a' principati, così alle famiglie convenirsi, e confesserà le famiglie rarissime cadere in infelicità per altro che per solo sua poca prudenza e diligenza.

Onde, perché conosco questo così essere, o per non sapere nelle cose prospere frenarsi e contenersi, o per ancora non essere prudente e forte nelle avverse tempestati a sostenersi e reggersi, la fortuna con suoi immanissimi flutti, ove sé stessi abbandonano, infrange e somerge le famiglie; e perché non dubito el buon governo, e' solleciti e diligenti padri delle famiglie, le buone osservanze, gli onestissimi costumi, l'umanità, facilità, civiltà rendono le famiglie amplissime e felicissime, però mi parse da investigare con ogni studio e diligenza quali ammonimenti siano al ben ordinare e amaestrare e' padri e tutta la fami-

și migala pot înfăptui și chezășui o asemenea împărăție și, în pofida vicleniei norocului, pot în cele din urmă atinge o asemenea desăvârșire și culme a gloriei, atunci, o, tineri Alberti, cine crede că, în temeiul des întâlnitei nestatornicii și schimbări a lucrurilor vremelnice și șubrede²⁰, m-aș putea lăsa lesne convins că un lucru pe care muritorii sunt în stare să-l obțină și stăpânească după voie și plac, odată stăpânit, poate fi sustras unor inși atenți și prevăzători sau răpit unor apărători dârzi și bărbați altfel decât cu mare greutate? Noi fi-vom așadar mereu de această părere, pe care cred că o împărtășiți și voi, deoarece sunteți chibzuiți și înțelepți, anume că în chestiunile obștești, ca și în viața fiecăruia, mai multă cădere are cu siguranță rațiunea²¹ decât norocul, mai multă cădere are chibzuința²² decât orice întâmplare. Iar cel ce-și pune nădejdea mai degrabă în noroc decât în virtute nu va trece nicicând în ochii mei drept un ins înțelept ori chibzuit. Și cine recunoaște că sânghința, îndeletnicirile folositoare, înfăptuirile statornice, judecata înțeleaptă, lucrările cinstite, dorințele îndreptățite, așteptările întemeiate, toate acestea cresc și sporesc, înfrumusețază, păstrează și apără republicile și principatele, cine e convins că prin ele orice împărăție atinge slava în vreme ce fără acestea ea își pierde măreția și demnitatea, cine bagă de seamă că lenea, nepăsarea, desfrâul, perfidia, lăcomia, ticăloșia, depravarea și cruzimea sufletelor și neînfrânarea oamenilor îmbolnăvesc, năruie și răpun orice lucru oricât de mare, de sigur și de trainic, acela, socotesc eu, va găsi că ceea ce se spune despre state se poate spune și despre familii, și va recunoaște că arar familiile ajung la necaz altminteri decât din lipsa lor de chibzuință și de strădanie.

Or, știind eu cum stau lucrurile: anume fie pentru că, în vremurile bune, nu știu să se înfrâneze și să trăiască cumpătat, fie pentru că, în cele potrivnice, nu au prudența și tăria de-a face față și a rezista, familiile care se lasă în voia uriașelor valuri ale soartei sunt lovite și scufundate de ele; și fiind convins că o bună cărmuire, un cap de familie săritor și sânghinos, respectarea rânduielilor, bunele obiceiuri, omenia, ascultarea, purtarea frumoasă duc la sporirea și la fericirea familiilor, am considerat potrivit să cercetez cu sânghința și aplicație ce sfaturi ar fi mai folositoare pentru a-i îndruma și învăța pe tați, și cu ei întreaga familie, cum să atingă cea

CUPRINS

<i>Prefață</i> de Francesco Furlan	7
<i>Cronologie</i>	29
<i>Notă asupra ediției</i>	43
<i>DE FAMILIA</i>	
DESPRE FAMILIE	49
<i>Prologo</i>	50
Prolog	51
<i>Liber primus familie: de officio senum erga juvenes et minorum erga maiores et de educandis liberis</i>	68
Cartea întâi a familiei: Despre îndatoririle vârstnicilor față de tineri, ale celor mici față de cei mari și despre educația copiilor	69
<i>Liber secundus de familia: de re uxoria</i>	194
Cartea a doua a familiei: Despre nevastă	195
<i>Proemio del libro terzo: a Francesco d'Altobianco Alberti</i>	320
Preambul la Cartea a treia: cătrefrancesco d'Altobianco Alberti	321
<i>Liber tertius familie: Economicus</i>	328
Cartea a treia a familiei: Despre economia casnică	329
<i>Liber quartus familie: de amicitia</i>	526
Cartea a patra a familiei: Despre prietenie	527
<i>Note</i>	677